

AMELA ŠEHOVIĆ

UDK 811.163.43*38

Filozofski fakultet, Sarajevo

**TUDI GOVOR I GOVORNA
KARAKTERIZACIJA LIKOVA
(na primjeru *Istočnoga diwana* Dževada Karahasana)**

Predmet istraživanja u ovome radu je tudi govor. Tom terminološkom sintagmom obično se označava govor likova, "ono što se prenosi od drugog lica – to je ponavljani govor". (Koduhov, 1955:110) U proučavanje ovoga problema obično se uključuje i problem autorskoga govora, što je nastavak tradicije prema kojoj predmet proučavanja može biti samo "uzajamni dinamički odnos tih dviju veličina – prenošenog (tudeg) i prenosećeg (autorskog) govora" (Bahtin, 1980:132), a autorski govor je, prema V. I. Koduhovu, jednom od brojnih sovjetskih lingvista koji su se bavili ovom temom, govor lica koje prenosi tudi govor i koje se obično naziva autorom. (Koduhov, 1955:110)

Tudi govor, tj. govor likova, najčešće se prenosi direktnim govorom. Njime se doslovno prenose sve osobenosti nečijeg iskaza i čuvaju gramatičke oznake direktnog iskaza: forme neposrednog obraćanja sagovorniku i forme izražavanja samog govornika, što uključuje 1. i 2. lice zamjenica i glagola i, vrlo često, imperativne forme. (Koduhov, 1955:119)

Osnovni vidovi direktnoga govora jesu monolog i dijalog.

Monolog je moguće definirati sa različitih stajališta. Sa lingvističkoga stanovišta "monolog znači jezičku manifestaciju sa jednim aktivnim učesnikom, bez obzira na prisustvo ili odsustvo ostalih, pasivnih učesnika..." (Mukaržovski, 1986:103) Problemi u definiranju monologa nastaju u slučaju mogućeg adresiranja oslovljavanjem, upotrebom ličnih zamjenica 2. lica i sl., budući da se time monolog dijalogizira (Isto, 107) i ujedno postiže izrazita stilogenost monološkoga teksta. U takvim slučajevima

često se izražava sumnja u to da je i dalje riječ o monologu. U romanu *Istočni diwan*¹, takva sporenja izaziva prepiska između Al-Mukaffe (Rusbeha) i Begzade, njegove supruge. U navedenoj prepisci pojavljuju se lične zamjenice 2. lica, adresiranje oslovljavanjem i sl., iz čega proistječe spomenuta nedoumica. Kako je jedan od češće navođenih kriterija za određivanje dijaloga brza izmjena replika; te predmetna situacija, koja može djelovati na promjenu toka razgovora (Isto, 108); odsustvo navedenih kriterija u prepisci između Al-Mukaffe (Rusbeha) i Begzade ukazuje na to da je ova prepiska ipak primjer dijalogizirana monologa. Stoga i mi zastupamo takvo shvatanje. U prilog tome govore i lingvistička istraživanja koja uzimaju u obzir nove tehničke okolnosti i kažu da je jedan od osnovnih uvjeta za dijalog postojanje "najmanje dva prisutna ili tehničkim medijem *simultano* (istakla A. Š.) povezana partnera". (Ivanetić, 1995:9) S obzirom na činjenicu da se čak ni prepiska elektronskom poštom ne smatra dijalogom, baš zbog odsustva izravnog kontakta (Badurina – Kovačević, 2001:57), onda je to dodatni razlog da se prepiska između Al-Mukaffe (Rusbeha) i Begzade ocijeni monološkom. Također, jedan od češće navođenih kriterija za određivanje monologa jeste duga replika jednoga lika, te je i ovaj kriterij uporište za naš stav.

Međutim, i pored primarno monološkoga karaktera njihovih pisma, koji određuje dužina turnusa ovih likova, komunikacija između Al-Mukaffe i Begzade se ne prekida, upravo zahvaljujući tematskoj povezanosti pisma pitanja (obično Begzadina) i pisma odgovora (obično Mukaffina):

"Mili moj daleki, javi se i ukloni strah ili ga bar potvrdi..." (KID:31), na šta Mukaffa odgovara:

"Mila moja uplašena sirotice, paunice moja draga, pišem ti odmah ne bi li se moja ptičica umirila i opet postala lijepa. Nemoj drhtati, neću potvrđivati tvoj strah." (KID:52)

Kako se prepiska odvija u formi direktnoga govora, ona služi govornoj karakterizaciji i individualizaciji likova. Iz nje se mogu izvesti sljedeći zaključci:

U Begzadinu govoru, govoru zaljubljene žene, veoma su brojne lekseme iz tematskoga polja emocija, subpolja ljubav. Naročito je u tome smislu indikativna veoma česta upotreba glagola voljeti i imenica čežnja, žudnja. Osim toga, u direktnome obraćanju suprug, ona uz pridjev pozitivne konotacije: mili, lijepi, dragi obavezno koristi prisvojnu zamjenicu moj, njome još jače ističući svoju vezanost za supruga. Također, u njenu govoru vrlo su frekventni i hipokoristici, koji se uobičajeno ubrajaju u emocionalno-ekspresivnu leksiku pozitivne konotacije. To potvrđuju i lekseme iz njenih pisama: stvarčice, mrvak, kojima se obraća suprugu.

Emocionalnosti Begzadina izražavanja naročito doprinosi mnoštvo *retorskih pitanja*², najčešće *dijalogizama*, tipa *schema per suggestionem*³:

¹ "Svjetlost", Sarajevo, 1991, u daljnjem tekstu KID.

² "Fiktivan upit, na koji se ne očekuje odgovor, jer je već sam po sebi očevidan, pa se stavlja samo emfatički... Katkad je to pravo pitanje, na koje se ipak ne očekuje odgovor, ali se stavlja da se izraze različiti duševni osjećaji..." (Simeon, II, 1969:60)

”To je ono što si uvijek želio, zar ne? Dopada ti se? Sigurna sam da ti se dopada i da sada već i ti mene tako doživljavaš.” (KID:44)

Takoder, javljaju se i dijalogizmi tipa *solilokvij*⁴:

”Šta bi ti meni bio da sam razumna? A kakav bi mi bio život bez tebe? (...) Ne dao mi Bog da dočekam tvoj razumni svijet, voljeni moj, daleki mužu. Bio bi gori od onoga koji mi moj dragi otac nudi uz našeg debelog emira.” (KID:42)

Funkcija retorskih pitanja, sredstava ekspresivne sintakse, i jeste da prikažu složena psihološka preživljavanja Begzade, njene strahove i nedoumice, dok uzvičene rečenice iskazuju Begzadin bijes: ”Ma idi, molim te!” (KID: 43), i povrijeđenost, koja ponekad rezultira obećanjem s prizvukom imperativa: ”Kad dođeš, sve ću ti ovo ružno nadoknaditi ljubavlju... Kad dođeš!” (KID:47)

Dakle, ton Begzadinih pisama ukazuje na to da je riječ o intimnom, emocionalnom monologu, čija je funkcija da emocionalno-psihološki karakterizira lik, odnosno stanje toga lika. (Katnić-Bakaršić, 2003:165)

Za razliku od Begzadinih pisama, u Mukaffinim pismima nema puno riječi emotivnoga naboja. Odlika njegova govora jeste upotreba leksema iz tematskoga polja misao. Stoga dominantni glagol u njegovu pismu nije glagol voljeti nego misлити, imenice mudrost i Bog, a ne žudnja i čežnja, kao u Begzadinu pismu, što ukazuje na njegovu sklonost da svijet i pojave u njemu objašnjava ne srcem nego razumom, a kad on postane nedostatan, religijom.

No, ne može se poreći da i Mukaffa koristi ista jezička sredstva kao i Begzada, samo što ona u njegovu govoru dobivaju drugi smisao. Imenice ljubav i mržnja upotrebljavaju se u uopćenome značenju, on ih analizira kao principe uređenja svijeta, a ne kao pojave koje se vezuju za njegovu ličnost:

”Svijet koji je pokrenula mržnja ne bi bio od Boga jer je Bog jedan, a u okviru jedne cjeline nije moguća suprotnost koja je ravna mržnji.” (KID:59)

Lingvostilistički još je zanimljivija upotreba imenica želja i čežnja, koje se ne dovode u vezu s voljenom osobom, nego s pojmovima čast i moć. Na taj način nastaju sintagme želja za kalifskom čašću i čežnja za moći. Iako Mukaffa, kada koristi ove sintagme, govori o drugim ljudima, ipak je znakovito njihovo povezivanje, naročito u drugome slučaju. Mukaffi, osim imperativa, i pitanja služe za postizanje autoritativnosti:

”Idi sada i nakiti se... Tako lijepa, nastavi čitati moje pismo... Jesi li? Mogu nastaviti?” (KID:52)

³ Schema per suggestionem je vrst dijalogizma; sastoji se u tom da govornik na svoje pitanje, koje je na koga drugog upravio, sam odgovori. (Simeon, II, 1969:548)

⁴ ”Solilokvij je podvrsta dijalogizma: slučaj kada govornik na svoje pitanje sam sebi odgovara.” (Simeon, II, 1969:462)

Prema tome, osnovni cilj Mukaffina govora je djelovanje na Begzadu. U toj je funkciji i priča, poučnoga karaktera, što signalizira česta upotreba objasnidbene konstrukcije "što znači":

"A naš svijet je jedan i čitav, što znači da ga je stvorio jedan Bog, i u sebi je raznovrstan i lijepo usklađen, što znači da ga je stvorio milosrdan Bog koji ga je pokrenuo ljubavlju." (KID:59)

Al-Mukaffina i Begzadina pisma zanimljiva su kao svjedočenje o njihovim emocijama i osobinama. Za stilistička izučavanja ova prepiska postaje posebno interesantna kada se u okvirima jednoga iskaza ostvaruju dvije tačke gledišta – tačka gledišta autora pisma i tačka gledišta osobe o kojoj autor pisma piše. Naime, time se u tuđi govor jednoga lika uvodi tuđi govor drugoga lika, što jeste usložnjenje pripovjedačke perspektive, postignuto na neuobičajen način.

U Begzadinim pismima, ono je postignuto na tri načina:

1. upotrebom riječi kaže:

"Ja sam mu, kaže, život otrovala jer samo on ima kćer udatu za pisma." (KID:41)

2. direktnim citiranjem tuđih riječi, što je signalizirano navodnicima:

"S ogorčenjem govoriš o besmislenom slučaju koji ti je oduzeo mjesece života i sa mnogo ljubavi o Traktatu koji se 'dopao mnogim velikim ljudima'. Jesi li siguran da se ti veliki nisu šalili kad su hvalili tvoj 'Traktat o suborcima'!? Ja bih se šalila govoreći dobro o njemu." (KID:43)

3. sporednom rečenicom indirektnoga govora, na koju dodaje sopstvene refleksije i emocije:

"Svaki dan mi govori da se nešto sa mnom mora riješiti, a može se riješiti tako da ja skočim sa stijene jer on ovo više ne može trpjeti. Mene to ne pogada mnogo - otac priča jer je otac i jer je njegovo da priča." (KID:41)

U prvome slučaju zalihosne navodnike zamjenjuje riječ kaže, tzv. *riječ-navodnik* ili *citativni element*. (Uspenski, 1979:55) Njom se upućuje na granicu između riječi govornika (Begzade) i riječi druge osobe (oca), tj. njom se signalizira da se unutar direktnoga govora jednog lika javlja direktni govor drugoga lika.

S druge strane, Begzada pribjegava i navođenju navodnika, obično u slučajevima kada želi izraziti sopstveni stav. Tada su navodnici uvodni signal njene distance spram izrečenoga, signal ironije i neslaganja, koji se u nastavku direktno ekspliciraju, kao u gore navedenome primjeru. Navedena Begzadina nekooperativnost u smislu neprihvatanja pohvalnog tona o "Traktatu o suborcima" ukazuje na disens u komunikaciji sa Al-Mukaffom, no kako se ona odvija putem pisama, možemo govoriti samo o dijalogiziranosti Begzadina monologa.

Begzada prepričava tuđe riječi koristeći i formu sporedne rečenice indirektnoga govora, ali i tada, kao u drugom slučaju, pratećim komentarom ističe vlastito viđenje određene pojave.

Navedenim načinima prijenosa tuđega govora Begzada ustvari samo jače podvlači sopstvene stavove, zbog čega oni imaju svojevrsnu argumentativnu funkciju. Ovaj zaključak dobija svoju potvrdu poređenjem funkcionalnosti navodnika u Begzadinu i Mukaffinu govoru. Begzada njihovom upotrebom stvara spomenutu kritičku distancu, koju potom detaljno obrazlaže navođenjem vlastitih, suprotnih stavova, dok je Mukaffina distanca od izrečenoga, npr., u Isaovu i Sulejmanovu razgovoru potpuna. U to nas uvjerava odsustvo bilo kakvih komentara s njegove strane, što još jednom upućuje na Mukaffin oprez – glavnu odrednicu njegove racionalne ličnosti.

Iako je Mukaffa racionalista, njegovo posljednje pismo završava mnoštvom upitnih rečenica bez odgovora, čime se ukazuje na promjenu Mukaffine ličnosti i nameće pomisao da samo razumom ipak nije moguće otkriti suštinu svijeta i našega življenja u njemu:

”Čekaju li me na dnu ovog zida neke oči bez zjenica? Imaju li zlatne tačkice u sebi? Znaš li ti, Begzada? (...) Kaži mi ako nešto znaš.” (KID:158)

Govorna karakterizacija i individualizacija lika najjasnije dolazi do izražaja u **dijalogima**. U tome smislu, upečatljiv je primjer Behrama. On u govoru koristi mnoštvo pridjeva i imenica pozitivne konotacije radi dodvoravanja ljudima, u ovome slučaju Sulejmanu: slatki moj brate, mili moj, dragi moj, ljepoto naša, ponose:

”Sve mora na vagu, moj slatki brate, jer se mazga sruši kad je pretovariš.” (KID:338)

Odlika njegova govora je prštavost i veselost razgovornog stila, bez stvarne moći djelovanja na druge sudionike razgovora, koji su, u pravilu, nadmoćniji sagovornici. Zato je, s druge strane, govor predstavnika vlasti, uvijek ispunjen ultimativnim savjetima i prijetnjama drugim ljudima i podređenim službenicima, otjelotvorenje diskursa moći:

– Dobro je, ne izvodi ovdje – zaustavi ga Sufjan netrpeljivo – kaži sad je li radio i gubi se.

– Jeste, jeste, gospodaru moj dobri i sunce naše sjajno, jeste, radio je. (...)

– Smiri se, čovječe, i reci jasno i glasno šta je radio. Ponovi ono sada – da i on čuje.

– Svašta je radio, nema šta nije, lijepi moj gospodaru...

– Idi, slobodan si – prekide ga Sufjan ibn Muavija i odmahnu rukom kao da ga otpušta... (KID:146)

Kako je funkcija dijaloga u govornoj karakterizaciji i individualizaciji likova dosta proučena, u nastavku rada akcentat se stavlja na problem slobodnog neupravnog govora⁵. **Slobodni neupravni govor** veoma je blizak direktnom govoru, ali se od njega, kako uočava Kovtunova, razlikuje 3. licem zamjenica i glagola (1953: 18), a karakterističan je za umjetnička pripovijedanja gdje se koristi za prijenos tzv. unutarnjeg govora likova, njihovih proživljavanja i razmišljanja. Koduhov pod njim

⁵ Pored ovoga termina, susreće se i termin nepravi upravni govor.

podrazumijeva "prijenos tuđeg iskaza u formi jedne ili nekoliko samostalnih rečenica autorskog konteksta koje sadrže misli drugog lica". (Koduhov 1955:137)

Osim osnovne funkcije prijenosa tzv. unutarnjeg govora likova, njihovih proživljavanja i razmišljanja, njegovo stilističko preimućstvo pred direktnim i autorovim govorom ogleđa se u tome što on istovremeno uvodi iskaz lika i autorov odnos ka tom iskazu, a pri tome autor nastoji biti što manje vidljiv. Na taj način se jedna pojava osvjetljava s dviju tačaka gledišta (subjektivne i objektivne), zahvaljujući čemu poprima veliku dubinu. (Kovtunova, 1953:27)

Na ovu mnogoplanost slobodnog neupravnog govora ukazuje i Bahtin, kada kaže da je to govor u govoru i govor o govoru koji istovremeno pripada i autoru i heroju. (1980:128)

Poput direktnoga govora, i slobodni nepravni govor može prenositi izražajnost govornika i stila njegovog govora, zbog čega i jeste predmet istraživanja u ovome radu. U *Istočnom diwanu* se slobodni nepravni govor javlja kao češći vid prijenosa tuđeg govora. Međutim, načini njegove pojave su brojni i raznovrsni, zbog čega je najprije potrebno utvrditi kriterije za pripadanje određenoga tipa govora slobodnom nepravnom govoru, a tek potom izvršiti klasifikaciju različitih tipova ovoga govora.

Kovtunova, npr., smatra da su osnova za raspoznavanje slobodnog neupravnog govora logički kriteriji i različita jezička sredstva. Isključiva upotreba logičkih kriterija moguća je u slučaju pitanja koje po svom smislu ne može biti zadano od autora te u slučaju iskaza o stvarima koje su čitaocu nepoznate ili su mu, s druge strane, dobro poznate, ali autor nema pravo na komentar o njima. Ipak, i ovdje moraju učestvovati stilistički kriteriji. Jezička sredstva o kojima govori Kovtunova su ona "od kojih govor poprima razgovorni karakter" (Kovtunova, 1953:23), a to su: uzvici, čestice, među njima naročito modalne riječi itd.

Glavnim osobinama slobodnog neupravnog govora ipak treba smatrati smjenu glagolskih vremena i načina, iako ona nije obavezna.

Jedna od najčešćih smjena je prijelaz iz prošlog vremena (izraženog perfektom) u sadašnje vrijeme (izraženo prezentom):

"To ga je zbunilo i navelo na pomisao da treba odustati od rasprave s glupim čitaocem, jer ne može umoran i bunovan čovjek raspravljati o tim stvarima. Sigurno je da ne misli onako kako ispada, a ispada onako kako ne treba..." (KID:139)

Ako je izvršena smjena vremena, čestica (riječca) se javlja kao dopunska oznaka slobodnog neupravnog govora. Tako je u sljedećem primjeru, u kojem se pojavljaju pokazna čestica evo i modalna znači:

"Ali se njezinoga ružnog djelovanja uvijek oslobađao onim njihovim razgovorom i dugim masiranjem prstiju kojima se ona posvećivala dok joj on govori o strahu. Sada, evo, ne pristaje ni na njihov razgovor ni na njezine ruke koje su mu uvijek izvlačile strepnju kroz prste, ni na njezinu svirku. Sada je, znači, uplašen drugačije, a možda samo dublje nego inače." (KID:174)

Takoder, indikativna je i upotreba deiktičkog priloga sada, koji je još jedan od pokazatelja slobodnog neupravnog govora.

Smjena vremena i pokazna čestica evo u narednom primjeru javljaju se unutar jedne rečenice:

”Gazvan je radi nje maknuo čovjeka, a ona mu evo ne može pomoći i samo ga tupo gleda kako leži bespomoćan i zbunjen.” (KID:175)

Ponekad se vrši smjena prezenta perfektom. U odlomku koji slijedi ona je uvjetovana pokušajem rekonstrukcije počinjenih ubistava, zbog čega se govor iz sadašnjosti prebacuje u prošlost:

”Šest ljudi je mrtvo. Živjeli su uz rijeku, u ribarskom naselju...” (KID:192)

Upitne rečenice koje nije mogao zadati autor jedan su od logičkih kriterija za raspoznavanje slobodnog neupravnog govora:

”Ne znajući za svoj strah, on je uplašenog čovjeka koji mu se ispovijeda osjetio kao nekog najbližeg, gotovo kao samoga sebe, toliko bliskoga da bi ga podnio između sebe i Begzade. Kako i ne bi kad je u njegovim riječima prepoznao najdublji sadržaj svoje vlastite duše?” (KID: 84)

Upućivači na slobodni nepravni govor su i:

- riječi i izrazi koji pripadaju licu koje djeluje, ubačene u autorski kontekst: one po svom karakteru ne mogu pripadati autoru, a odgovaraju psihologiji heroja;

- riječi i izrazi iz direktnoga govora junaka koje se nakon nekog vremena pojavljuju u govoru autora;

- morfološke forme koje određeni junak često upotrebljava. (Kovtunova, 1953:25–26)

Oni se smatraju leksičko-frazeološkim pokazateljima slobodnog neupravnog govora.

Da sljedeće rečenice zaista spadaju u slobodni nepravni govor, pokazuju sintagma dobroj ženi i leksema gospodar, koje ne mogu pripadati autoru nego isključivo Rustemu i njegovoj tački gledišta. Ovu konstataciju potvrđuje i pokazna zamjenica onoj kao dopunska oznaka leksičko-frazeološkog tipa slobodnog neupravnog govora:

”Vidio je da gospodar gleda u druge svitke dok je pisao ono dugo pismo i po tome je znao da ga zapravo prepisuje. Sada će on naći te svitke i odnijeti ih onoj dobroj ženi kao novo pismo, po čemu će ona znati da je gospodar živ i zdrav i da joj i dalje piše.” (KID:139)

U narednom primjeru analiziramo način na koji Rustem ocjenjuje sebe i svoje postupke. Riječi ocjene mogu pripadati samo njemu, ne i autoru, na šta upućuje izrazito pohvalan ton, kako prema sebi (Rustemu) tako i prema spominjanoj ženi:

”Imao je svoju misao, imao je plan kako da onu krasnu ženu poštedi loših vijesti i imao je lijepo unutrašnje ozarenje što će učiniti tako dobro djelo, a Rustem je bio dobar i volio je dobro, ma šta ko o njemu mislio.” (KID:159)

Još upečatljiviji primjer Rustemova afirmativnog odnosa prema sopstvenoj ličnosti je sljedeći:

”Primijetio je da je duboka noć, a iz toga zaključi da je sjedio više sati i popio jako mnogo, pa se u mislima zadovoljno potapša po leđima misleći o tome kako Rustem ostaje Rustem i kako je Rustem još uvijek junačina koji u sebe može toliko saliti i pored toga što se pogospodio i što već dugo, dugo ne živi pijaćim životom. Tako je mislio i radovao se svome čvrstom karakteru, žureći kroz pustu basransku noć koja je već naginjala svitanju.” (KID:158)

Upotreba lekseme junačina i sintagme čvrst karakter, očito svjedoče o Rustemovoj tački gledišta, jer je to način na koji on sebe vidi. Osim toga, u ovome odlomku ponavlja se prilog dugo, a ponavljanja se smatraju sredstvom ekspresivne sintakse. S obzirom na prisustvo i drugih sredstava koja očito ukazuju na to da je ovo slobodni neupravni govor, spomenuto ponavljanje je u funkciji postizanja veće emotivnosti i slikovitosti, a istovremeno i u funkciji potcrtavanja Rustemove ”superiornosti” – iako on već dugo, dugo ne pije, ipak je još uvijek sposoban uživati u piću.

U narednom odlomku ton je sasvim suprotan prethodnome, dakle, negativan je, sada u funkciji Sulejmanove ocjene drugih ličnosti, ne vlastite:

”Zato je u sebi prokleo jevrejskog lopova koji je najprije, kreveljeći se, pitao kakvo šerbe a onda ga, donoseći mu pravo šerbe od ružinih latica, jer je samo njega imao, gledao tako začuđeno da je na njega skrenuo oči svih svojih prekrasnih gostiju.” (KID:374)

Kvalifikacije sadržane u leksemi kreveljeći se i sintagmama jevrejski lopov i prekrasnih gostiju svjedoče o Sulejmanovoj tački gledišta u odnosu prema vlasniku krčme i njegovim gostima. Konstatcija o gostima je obogaćena ironijom, a u ovom primjeru očito je riječ o interferenciji autorskog govora i psihologije heroja, što i čini leksičko-frazeološki tip slobodnog neupravnog govora.

Na kraju, dajemo primjer rečenice u kojoj se pojavljaju svi pokazatelji slobodnog neupravnog govora: smjena vremena (prošlo vrijeme, izraženo perfektom, smijenjeno je sadašnjim vremenom i prezentom), ponavljanje (volio je), pokazna zamjenica (ovaj), riječi subjektivne ocjene koje pripadaju psihologiji heroja (glupi stražar), čestica (inače):

”Volio je ljude, volio zidove i muhe, volio ovoga glupog stražara koji ništa ne zna o sumraku i inače ne zna ništa osim to da je važno pokazati se pred gospodarom dok je on nov.” (KID:144)

ZAKLJUČAK

Načini prijenosa tuđega govora su: direktni, indirektni i slobodni neupravni govor. U ovome radu dat je kraći pregled uloge direktnog i slobodnog neupravnog govora u govornoj karakterizaciji likova, budući da se indirektnim govorom ona daje samo posredno. Analiza je vršena na primjerima iz *Istočnoga diwana* Dževada Karahasana.

Direktni govor se manifestira u monolozima i dijalozima likova romana. Značaj njihove uloge u govornoj karakterizaciji likova proizlazi iz činjenice da oni direktno pripadaju licima iz djela.

Medutim, u funkciji govorne karakterizacije likova još je ekspresivniji slobodni neupravni govor. Razlozi tome mogu se tražiti u činjenici da se njime istovremeno uvode iskaz lika i autorov odnos prema njemu, što je prikaz jedne pojave sa dviju tačaka gledišta. Slobodni neupravni govor veoma je frekventan. Njime se prenose izražajnost govornika i stil njegova govora, a najčešći pokazatelji ovoga tipa govora su: smjena glagolskih oblika i načina, koja dinamizira pripovijedanje dajući mu, osim živosti, i ekspresivnost; uzvici; čestice, najčešće modalne i pokazne; deiktički prilozici; pokazne zamjenice; upitne rečenice koje nije mogao postaviti autor; te leksičko-frazeološka sredstva.

LITERATURA

1. Badurina, L.; Kovačević, M. (2001): *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
2. Bahtin, M. (1980): *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd
3. Ivanetić, N. (1995): *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
4. Katnić-Bakaršić, M. (2003): *Stilistika dramskog diskursa*, Vrijeme, Zenica
5. Koduhov, V. I. (1955): *Sposobi predači čužoj reči v ruskom jazike*, u: Učenije zapiski, LGPI, im. A. I. Gercena, t. 104, st. 107–172.
6. Kovtunova, I. I. (1953): *Nesobstvenno prjamaja reč' v sovremennom ruskom literaturnom jazike*, u: Russkij jazik v škole, br. 2, st. 18–27.
7. Mukaržovski, J. (1986): "Dve studije o dijalogu" u: *Struktura pesničkog jezika*, Nolit, Beograd
8. Simeon, R. (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb
9. Uspenski, B. A. (1979): *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Nolit, Beograd

ЧУЖАЯ РЕЧЬ И РЕЧЕВАЯ ХАРАКТЕРИЗАЦИЯ ЛИЦ (на примере *Беседы по восточному*⁶ Джевада Карахасана)

Резюме

Способы передачи чужой речи следующие: прямая, косвенная и несобственная косвенная речь. Речевая характеристика лиц достигается проще всего прямой речью – диалогами и монологами, которые непосредственно принадлежат лицам произведения. Но, в этой роли еще более значительная несобственная косвенная речь, которая объединяет чужую речь и речь автора. Он именно введением двух точек зрения, стилистически еще более интересным способом, передает выразительные своеобразия говорящего, то есть его речевого стиля. Показатели этого типа речи: смена глагольных обликов и наклонений; междометия; частицы, чаще всего модальные и указательные; деиктические наречия; указательные местоимения; вопросительные предложения, которые автор не мог поставить; и средства лексическо-фразеологического типа несобственной косвенной речи.

⁶ Роман *Istočni diwan* nije preveden na ruski jezik, te je prijevod njegova naziva bio složen zadatak. Na umješnoj prevodilačkoj intervenciji zahvalnost dugujem prof. dr. Ilijasu Tanoviću.